

3. Конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1986. № 17. Ст.343.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. –№ 30. –Ст.260.

5. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

Солдатенко О.А.,
доцент кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОГЛЯД ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ПРАВА НА ЗАБОРОНУ КАТУВАННЯ, ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ І БЕЗКАРНОСТІ

1. Заборона катування

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Цією ж нормою закріплюється обов'язок держави утверджувати і забезпечувати права і свободи кожної людини. Це підкреслюється і в міжнародно-правових документах.

Статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), так само і ст. 5 Загальної декларації прав людини і ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права чітко проголошує: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню», або «поганого поводження», як узагальнено його визначає Європейський суд з прав людини (далі – Суд).

Зміст положень ст. 3 Конвенції полягає у наступному:

1) кожній особі, гарантовано право на повагу до своєї гідності та захист від катувань і неналежного поводження з боку посадових осіб органів державної влади, (рішення у справі «Сьорінг проти Сполученого Королівства» – 1989 р.);

2) дотримання положення розглядуваної статті ЄКПЛ не можуть бути обмежені або скасовані навіть під час війни, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції або виникнення чи подолання

іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю особи, громаді чи загалом нації. Згідно зі ст. 15 Конвенції, держава зобов'язана їх постійно дотримуватися;

3) жодна із підстав (захист публічної безпеки, боротьба з тероризмом або організованою злочинністю чи розкриття злочинів) не може бути виправданням для застосування катувань (рішення Суду у справі «Томазі проти Франції» – 1992 р.);

4) будь-яке застосування фізичної сили щодо незаконного позбавлення волі особи, принижує людську гідність і є порушенням права, що визначено у ст. 3 Конвенції (рішення у справі «Рібітч проти Австрії» – 1995 р.).

Таким чином ст. 3 Конвенції формулює абсолютну заборону катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність та поводженню з особою.

Погане поводження з особою передбачає, що певне фізичне чи психічне насильство застосовується з незаконною метою та/або непропорційно до законної мети.

Слід відмежовувати положення ст. 3 Конвенції від законних дій (затримання особи, застосування спеціальних засобів) або дій обмежуючого характеру, викликаних необхідністю (здійснити привід особи, затримання з метою приводу, обрання запобіжного заходу). У такому випадку певні фізичні чи моральні страждання особи можуть складати невід'ємний елемент, однак відповідають законності мети та підстав їх застосуванню, пропорційності рівню суспільної небезпеки особи або її поведінки.

У зв'язку із цим визначення, чи було у певному випадку «погане поводження», Суд виходить із обставин конкретної справи.

Суд, під час застосування Конвенції, установив певні відмінності між поняттями «катування», «нелюдське поводження» та «поводження з особою, яке принижує її гідність», де за основу диференціації взято інтенсивність та жорстокість поганого поводження, тривалість цих дій, їх фізичний чи психологічний ефект, характер поводження, за яких обставин, яким чином, якими методами та способами вони здійснюються, а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я жертви та інші обставини.

Суд також установлює, що розрізнення між поняттями «катування», «нелюдське поводження» та «поводження з особою, яке принижує її гідність» було введено для того, щоб «позначити особливий рівень жорстокості умисного нелюдського поводження, що призводить до тяжких і жорстоких страждань» (рішення у справі «Ірландія проти Великобританії») з метою отримання відомостей, покарання або залякування (рішен-

ня у справі «Селмуні проти Франції», «Аккоч проти Туреччини»).

Класифікація та підстави розмежування поганого поводження.

1. Катування: нелюдське поводження, метою якого є одержати інформацію чи зізнання або ж здійснити покарання і призводить до серйозних та тяжких страждань. Наприклад, вчинення згвалтування свідка або затриманої особи (рішення у справі «Сугейла Айдин проти Туреччини»); брутальне (грубе, жорстоке, агресивне) та принизливе поводження з метою отримання інформації (рішення у справі «Тесленко проти України»); прикування особи до металевого кільця, застосування слезогінного газу та нанесення ударів в різні частини тіла (рішення у справі «Алексахін проти України»; «Нечипорук і Йонкало проти України»); роздягання, побиття, застосовування до особи електрошоку, поміщення у крижану та гарячу воду, “обробляння” гучною музикою та яскравим світлом (рішення у справі «Аккоч проти Туреччини»); удари зброєю, руками, іншими засобами, що закінчується тривалою втратою функцій органів (рішення у справі «Хасан Ільхан проти Туреччини»).

Ознаками катувань можуть бути: будь-які очевидні тілесні ушкодження, такі як пухлини, забиті місця, порізи, обідрана шкіра або опік; будь-які труднощі в рухах, наприклад, під час звичайного ходіння або сходами, сидінні, довгому стоянні, нахилах або при піднятті рук; будь-які відхилення форми або положення спини, рук чи ніг.

Катуванням над особою визнається таким, якщо воно:

- було вчинено навмисно;
- призвело до тяжких фізичних та/або моральних страждань особи;
- має своїм наслідком тривалу втрату працездатності або функції органу/нів особи.

2. Нелюдське (жорстоке) поводження: таке поводження, яке навмисно спричинює сильних фізичних та душевних страждань, що за даних обставин є невинуватим. Наприклад, завдання ударів по ступнях або інших частинах тіла людини (Афанасьєв проти України); застосування слабого електричного струму («Нечипорук і Йонкало проти України»); обливання гарячою або холодною водою, погроза застосувати до людини катування (рішення у справі «Кэмпбелл и Козенс проти Об'єднаного Королівства»); надягання кайданків та декілька разів сильного побиття, погрожуючи після кожного разу подальшим побиттям (рішення у справі «Афанасьєв проти України»); жорстоке побиття, натягання протигазу та підвішування на одягнутих кайданках (рішення у справі «Бочаров проти України»; «Гриненко проти України»).

Поводження із особою визнається нелюдським, якщо воно:

- було вчинено навмисно;

- застосовувалося протягом триваючої кількості часу та/або із певною періодичністю;

- спричинило якщо не очевидні тілесні ушкодження, то, принаймні, завдало сильних фізичних та/або моральних страждань, болю.

Такий біль або страждання завдаються особі за допомогою спеціальних або випадкових (підручних) засобів, методів їх застосування, а також завдяки або через створення конкретних умов перебування особи.

Нелюдське поводження, як неодноразово зазначав Суд у своїх рішеннях, повинно мати ознаки певного мінімального рівня суворості (зокрема, тривалості такого поводження, його фізичних або моральних наслідків, а також, у деяких випадках — статі, віку та стану здоров'я особи), щоб на нього розповсюджувалася дія ст. 3 Конвенції.

3. Поводження з особою, яке принижує її гідність: знущання, які мають викликати у особи почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її достоїнство, та, по можливості, зламати її фізичний і моральний опір. Наприклад, позбавлення сну, харчування і води (рішення у справі «Яковенко проти України»); обшук роздягненого до гола затриманого (рішення у справі «Іванчук проти Польщі»); проведення обшуку затриманого у присутності особи іншої статі (рішення у справі «Валашинас проти Литви»); знищення майна (рішення у справі «Дулаш проти Туреччини»); стояння голим біля стіни; перебування тривалий час особи у спеціально визначеній для неї позі; утримання у підвалах, зокрема де є щури тощо.

Поводження з особою, яке принижує її гідність визнається, якщо воно:

- було вчинено навмисно;

- застосовувалося протягом триваючої кількості часу та/або із певною періодичністю;

- містить лише моральний компонент, тобто означає спричинення особі лише душевних страждань, наслідком яких є отримання особою душевного болю та страждань.

Принизливе для гідності людини поводження є таким, якщо через нього людина повинна діяти всупереч своєї волі, зазнає морального приниження на одинці або перед іншими особами (наприклад, знаходження в одній позі наприсядки).

Таким чином на протипагу катуванню та нелюдському (жорстокому) поводженню, поводження, яке принижує гідність особи за своєю суттю та спрямованістю передбачає лише моральний компонент, тобто означає спричинення особі лише душевних страждань.

Суд також неодноразово зазначав, твердження про погане поведіння повинні бути підкріплені належними доказами. Суд при оцінці доказів керується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом». Таке доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і взаємоузгоджених. У цій правовій позиції можна виокремити такі конститутивні ознаки:

- а) обов'язкова наявність сукупності ознак чи неспростовних презумпцій;
- б) ознаки чи презумпції повинні бути достатньо вагомими;
- в) чіткими;
- г) взаємоузгодженими.

Тому за відсутності таких ознак не можна констатувати, що вину доведено «поза розумним сумнівом» (рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства»).

Однак, нажаль працівники Національної поліції України не завжди можуть обґрунтувати застосовані хоча і помірні насильницькі заходи відповідно до конкретної ситуації. Так, Суд у справі «Ребок проти Словенії» зазначив, що під час затримання поліцією заявник зазнав подвійного перелому щелепи і забій обличчя. За цих обставин, враховуючи особливо тяжкий характер ушкодження, Уряд не надав переконливих та вірогідних доводів для пояснення та виправдання насильства, що було застосоване під час операції з арешту.

Суд дотримується погляду, що одягання кайданків зазвичай не становить порушення статті 3 Конвенції, коли цей захід було вжито у межах законного арешту та тримання під вартою і коли він не супроводжувався використанням сили або публічним приниженням, що перевищує межі необхідності за даних обставин. У цьому значенні важливо, зокрема, встановити, чи наявні причини вважати, що зазначена особа протидіятиме арешту або спробує заподіяти шкоду чи тиск на свідків (рішення у справі «Ренайнен проти Франції»).

Проте час перебування особи в кайданках повинен відповідати встановленому порядку застосування даного спеціального засобу, а саме не більше 2 годин безперервного використання (п.6 ч. 4 ст. 45 Закону України «Про національну поліцію»). Після цього робиться послаблення їх тиску.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що зміни у державі, які відбулися за останні роки, можна оцінювати по-різному. Але очевидним є усвідомлення українською громадою того факту, що влада має служити народу, а не навпаки.

Тому важливо сформулювати у населення нові цінності в контексті

дотримання прав і свобод людини, і у підсумку створити культуру, на-правлену на розвиток поваги до особистості і додержання прав людини на національному рівні. Зважаючи на це, обізнаність людини про свої права і обов'язки має бути необхідною умовою реалізації конституційних гарантій прав особистості.

Бібліографічні посилання:

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікан А, Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С.», 2011. – 320 с.
2. Бущенко А. П. Застосування статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини в національній судовій практиці / А. Бущенко. – Х. : Права людини, 2007. – 216 с.
3. Європейська конвенція з прав людини та охорона правопорядку [Текст] : посіб. для співробітників поліції та правоохорон. органів / Джим Мердок, Ральф Рош. - [Б. м.] : Центр, 2013. - 157 с.
4. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. -К., 1992.
5. Запобігання тортурам в Україні: Виконання національних та міжнародних стандартів поводження з особами, що затриманні та позбавленні волі: Посібник для працівників правоохоронних органів та спостерігачів за дотриманням прав людини. – К.: Сфера, 2003. – 240 с.
6. Конвенція про захист прав людини та основних свобод (із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу №11) // Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. - № 2.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О.П. Кучинська , Т.І. Фулей, Р.В. Бараннік. – Ніжин: «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 228 с.
9. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Д. Макбрайд ; Рада Європи. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.
10. Манукян В.И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: Научно-практическое пособие. – К.: Истина, 2007. – 368 с.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України. - К., 1992.
12. Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі / Укр. правнича фундація. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999–2008, 2011–2013.
13. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua>.
14. Проти катувань. Міжнародні механізми запобігання катуванням та поганому поводженню. – Х. : Права людини, 2007. – 400 с.
15. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
16. Фулей Т.І. Затримання та взяття під варту: особливості застосування: навч.-метод. посіб. / Т.І.Фулей, М.В. Сіроткіна. – К., АДЕФ-Україна, 2011. – 160 с.